

Alexander Buczynski

Institut za suvremenu povijest
Opatička 10
Zagreb

NASTANAK I ORGANIZACIJSKI OBLIK VOJNIH KOMUNITETA OD 1748. DO 1850.

UDK 353:355 (497.13) "1748/1850"

Pregledni članak

Primljeno: 14. 06. 1991.

Sredinom osamnaestoga stoljeća vojna je vlast pod utjecajem marijaterezijanske kamealistike pristupila formiranju vojnih komuniteta u Vojnoj krajini, da bi djelovala na uspostavljanje sredina s intenzivnom tržišnom privredom. Iako vlasti sigurno nije nedostajalo dobre volje za stimuliranje trgovine i obrta, ipak nije ostavljeno dovoljno slobodnog prostora za brži razvoj. Propisima su zapravo bile sužene mogućnosti za proširenje i dinamiku slobodno-tržišnog djelovanja.

Osnovna težnja Habsburgovaca da konglomerat država i pokrajina Monarhije podčine centralnoj upravi, nakon smrti Karla VI. doživjela je svoje crne dane. Stupivši na prijestolje, Marija Terezija (1717-1780) je 1740. godine bila suočena s velikim neprilikama na europskoj političkoj sceni. One nisu dovele u pitanje samo ustrojstvo njezinog nasljedstva, nego i sam opstanak Monarhije. Samo zahvaljujući ogromnim naporima te značajkoj primjeni državničke mudrosti, uspjela je sačuvati vlast i stvoriti vlastitu činovničku državu, koja je imala jedinstvenu institucionu strukturu (barem što se ticalo austrijskog dijela carstva). Iako samo indirektno upletena u međunarodne događaje, ni Vojna krajina nije izbjegla niz reorganizacija, koje su njezin posebni status trebale potvrditi i uskladiti s centralizmom prosvječeno-apsolutističkog kroja. Vojne vlasti u Beču su pritom imale zadatak da riješe dva neodložna i ključna pitanja. Prvo je trebalo naći prihvatljivo rješenje za temeljni odnos između vojnih i

poljoprivrednih dužnosti krajišnika. O tome, koliko će ta dva bitno ambivalentna egzistencijalna spoja biti usklađena, ovisio je naime i sam opstanak Vojne krajine. Budući da je ta umjetno stvorena sinteza vojnika-seljaka bila temeljem cijelog krajiškog sustava, i jer je ona najviše na taj sustav i utjecala, opće postojanje tog ključnog problema je bilo inherentno sistemu. Kao drugi problem trebalo je riješiti pitanje izjednačavanja vojno-organizacijske strukture Vojne krajine. Ona je u to doba, uglavnom, predstavljala samo zajedničko ime za cijeli mozaik većih i manjih dijelova, koji su se u različito vrijeme i na različite načine integrirali. Vojne vlasti su smatrale da će rješenjem tog drugog, sekundarnog problema organizacijskog oblika Vojne krajine usput riješiti i prvi, primarni problem odnosa krajišnika-vojnika i krajišnika-seljaka.

U godinama kada je bjesnio rat za austrijsko nasljedstvo (1741-48), aktualiziralo se pitanje vojne namjene krajišnika. Započet je proces temeljite reorganizacije Vojne krajine po uzoru na uređenje regularnih formacija habsburške vojske. Krajišnici su ubuduće trebali biti profesionalni vojnici, spremni za pokret na sva europska ratišta. Oni se, bez obzira na njihovu impulzivnu hrabrost i u turskim ratovima stečenu ratnu vještinu, naime nisu mogli mjeriti s discipliniranom njemačkom linijskom pješadijom. Takvo mišljenje su, barem, zastupali ondašnji vojni stručnjaci Habsburške Monarhije. Ukinuta je dotadašnja podjela na kapetanije (*Hauptmannschaften*) i vojvodstva (*Woitwodschaften*), a umjesto njih stvorene su generalkomande, pukovnije, bataljuni i satnije. Pukovnije i satnije nisu predstavljale samo taktičke, nego i osnovne upravno-teritorijalne jedinice. Osim ove strukturalne obnove i novog oblika službovanja, krajišnike je čekala i nova mondura. Uniformiranost ustrojstva Vojne krajine podrazumijevala je i uniformirane krajišnike, bez obzira na to što su oni osjećali da su zbog novih mondura predmet rugla svojih turskih susjeda.

Za formiranje novih upravnih i sudskih organa te nabavku moderne vojne opreme bio je potreban ne samo ogromni organizacijski napor, nego su se morala osigurati i odgovarajuća financijska sredstva. Stoga je trebalo ustanoviti određenu fiskalnu formulu, koja bi bila usklađena s privrednim težnjama vojnih vlasti, ali i sa sposobnošću krajišnika za njezino udovoljavanje. Pretvorivši Vojnu krajinu u privrednu cjelinu, ona bi kroz samofinanciranje mogla snositi predviđene velike troškove. U doba kada se državna blagajna iscrpila zbog dugogodišnjih i skupih ratova protiv Pruske, Bavarske i Francuske, ta se težnja samo učvršćivala. Osnovni princip autarkičnosti Krajine ogledao se u činjenici da krajišnici za svoje usluge nisu bili plaćeni u novcu, već nagrađivani zemljom. No, očiti problem je bio kako da država dođe do gotovog novca, kad ga ni sami krajišnici nisu imali dovoljno. Budući da je njima bila dozvoljena samo poljoprivredna djelatnost, o produktivnosti koja bi stvarala viškove teško se moglo govoriti, njihova je zarada bila gotovo zanemarujuća. Pristup tom dvostrukom problemu likvidnosti države i podanika najbolje se očitovao u razmišljanjima ondašnjih, veoma utjecajnih katedralista i državnika na Bečkom dvoru (npr. Eger, Haugnitz, Justi, Sonnenfels i braća Zinzendorf).

Kameralistika marijaterzijanskog doba je predstavljala praktičnu znanost koja se bavila problematikom svih vrsta državne uprave i financiranja, pritom se uglavnom ugledajući u merkantilistička rješenja. Polazila je od temeljnog načela da su blagostanje vladara (države; op. A.B.) i blaženstvo podanika bili nerazdvojivo povezani, pa je njihova trajnost stoga recipročno uvjetovana. Kao gospodarska i politička doktrina, merkantilizam se zauzimao za unapređenje izvoza i smanjenje uvoza. Po njoj uvoz je osiromašio državu jer je prouzročio otjecanje novca, dok je izvoz, iz suprotnih razloga, bio izvor njenog bogaćenja. Stoga je država morala intenzivirati privrednu djelatnost i proizvodnju kako bi pospješila izvoz a zaustavila uvoz. Johann H. von Justi (1720-1771) je smatrao da bi trgovinu i obrt unutar države trebalo unaprijediti isto kao i sajmove i trgovišta, koja su po njegovom mišljenju igrala glavnu ulogu u opticanju novca: "Krajnja svrha gradova je naročito obrt (...) Gradovi naročito služe zato da tim bolje očuvaju i unaprijede cirkulaciju novca u cijeloj zemlji".¹ Ta kameralistička doktrina, prema kojoj su prosperitet cjelokupnog državnog gospodarstva uvjetovala navedena temeljna načela, mogla je biti primijenjena i na Vojnu krajinu kao *pars pro toto*.

Dvorsko ratno vijeće 1747. godine šalje feldmarsallojtnanta Joachima baruna von Engelshofena u Slavonsku vojnu krajinu na organizacijski zadatak. Za vrijeme svog boravka on se nije zanimao samo za uređivanje organizacijske strukture, nego je pokazao i velik interes za razvoj trgovine i obrta u tim krajevima. Predložio je da se najznačajnija trgovišta terete samo minimalnim vojnim obvezama i da im se dodijeli veća upravna samostalnost. Na taj način bi se stanovnici ovih privilegiranih gradova u mirnodopska vremena puno bolje mogli baviti trgovačkim i obrtničkim djelatnostima. Godine 1748. Stara Gradiška je proglašena prvim vojnim komunitetom. Ubrzo su slijedili Zemun i Brod (1749), Petrovaradin (1751), Karlovci i Bukovac (1753).²

Osnovno značenje pojma komunitet (bez pridjeva vojni) nije bio neki upravno-pravni neologizam, nego se i prije koristio. Tako je, npr. habsburški vladar Ferdinand III. sredinom sedamnaestoga stoljeća nazvao Senj komunitetom, kada je potvrđivao njegova prava slobodnog i kraljevskog grada.³ Slijedi pitanje da li se taj pojam odnosio samo na privilegirane gradove? Smatram da to ne bismo mogli ustvrditi. Čak i nakon nastanka prvih vojnih komuniteta (s vrlo specifičnim povlasticama), riječ komunitet se i dalje pojavljivala u službenim spisima, pa tako i u registrima i repertorijima generalkomande. Komunitet u tim slučajevima, međutim, predstavlja zajednicu u najširem smislu, a ne vezanost uz određene privilegije.

¹ Justi, Johann H. G. von, *Gesammelte Politische-und Finanzschriften über wichtige Gegenstände der Staatskunst, der Kriegswissenschaften und des Cameral- und Finanzwesens* (Kopenhagen i Leipzig 1761.) pog. X, čl. 62., "Der Endzweck der Städte ist vornehmlich das Gewerbe (...) Vornehmlich dienen die Städte, um den Umtrieb des Geldes im ganzen Lande desto besser zu erhalten und zu befördern": čl. 125.

² Schwicker, J. H., *Geschichte der österreichischen Militärgrenze* (Beč i Teschen 1883.), 95-98.

³ Magdić, Mile, *Topografija i povijest grada Senja* (Senj 1877) 140, 141.

Stanovništvo ovih prvih vojnih komuniteta dobilo je status slobodnog vojnog građanstva i kao takvo nije trebalo služiti vojni rok poput ostalih krajišnika niti izvršavati radu. Svake tri godine građani su sami birali svoju gradsku upravu, i to iz vlastitih redova. Magistrat, koji su sačinjavali gradski sudac, savjetnici, porotnici i gradski službenici, imao je izvršnu i pravosudnu moć nad cijelim komunitetom. Iako je svaki komunitet u teritorijalnom pogledu bio sastavni dio pukovnije, on nije spadao pod njezinu nadležnost, već je tretiran kao upravno-pravni subjekt Zemaljske vlade i Dvorske komore. Magistrat je imao pravo da sam odredi financijske doprinose stanovništva. No svaki put kada se birala nova gradska uprava, komunitet bi trebao odvojiti određenu svotu ili kontribuciju za vojnu blagajnu. Nazočnost vojnih organa nije evidentirana samo u kontribuciji, nego se očitovala i na druge načine. Kada bi gradski upravni i pravni službenici sišli s vlasti, trebali su položiti račune carskom izbornom povjereniku. Građanima nije bilo dozvoljeno otuđivanje nekretnina ili napuštanje obrta bez dozvole generalnog inspektora. Sve nove propise Dvorskog ratnog vijeća je magistrat bez pogovora trebao primjenjivati.⁴

Već 1755. godine novi komandant Slavonske krajine (*Feldzeugmeister*, dalje FZM) Anton grof Mercy d'Argenteau (umro 1767) odlučuje prilagoditi postojeće propise vojnih komuniteta novim uvjetima organiziranja Krajine. Tajništvo je ubuduće vodio gradski tužilac (*syndicus*) ili gradski pisar, koji je obavljao i dužnost jednog od porotnika. Novi magistrat je mogao biti izabran samo uz pristanak Generalkomande. Ona bi u slučaju predstojećih izbora poslala svoga izbornog povjerenika, koji je onda predložio po tri kandidata iz redova građanstva za svako slobodno mjesto u gradskoj upravi. Stranci su mogli steći nekretnine jedino onda kada bi pristupili građanstvu. Svako tko se htio baviti trgovinom ili obrtom trebao je za to dobiti dozvolu. Morao je svečano obećati da najmanje deset godina neće pasti na teret blagajne za sirotinju. Od svih redovnih i izvanrednih prihoda grada trebala se stvoriti posebna komunitetska blagajna (*Communitats-Proventen-Kassa*), iz koje bi se i dalje plaćala kontribucija, ali sada svake godine i u iznosu koji je dogovoren s vojnim vlastima.⁵

Nakon povratka iz sedmogodišnjeg rata (1756-1763), FZM Philipp L. barun von Beck (1700-1768) postavljen je na čelo ujedinjene Varaždinsko-karlovačke generalkomande. Još iste 1763. godine sastavio je posebnu komisiju koja je sve propise Vojne krajine trebala pomno proučiti,⁶ a da bi se na najbolji način upoznao s organizacijskim i društvenim prilikama u Krajini, on je odlučio poći u obilazak. Vrativši se, predložio je formiranje trgovačkih komuniteta, po uzoru na slavonske vojno-krajiške gradove. Tako je šezdesetih i sedamdesetih godina osamnaestoga stoljeća konačno i Hrvatska krajina dobila svoje vojne komunitete: Karlovac, Gospić, Otočac, Ogulin, Brinje, Senj i Karlobag u Karlovačkoj krajini; Bjelovar, Koprivnica,

⁴ Schwicker, *Militärgrenze*, 95-98.

⁵ Isto, 98, 99.

⁶ Arhiv Hrvatske u Zagrebu (AHZ), 426. Generalkomanda Karlovac-Varaždin, knjiga 30. (Register 1762-63.).

Ivanić-Grad u Varaždinskoj krajini, te Petrinja i Kostajnica u Banskoj krajini.⁷

Dolaskom na vlast Josipa II. (1741-1790), politički, privredni i društveni su se odnosi unutar Monarhije korjenito promijenili. Kao vladar prosvjećenog apsolutizma *par excellence*, smatrao je da vlast mora počivati na načelima filozofije, filantropije, humanizma i kozmopolitizma. Krajnji rezultat svih nastojanja da obavi taj zadatak, vidio je u stvaranju jedinstvene habsburške države u kojoj bi vrijedili isti ustav, zakoni i ista prava za sve njezine teritorijalne i političke čimbenike. Tokom sedamdesetih godina merkantilizam je postepeno gubio svoj utjecaj na bečkom dvoru, dok se fiziokratska teorija sve više udomljavala. Za fiziokrate je jedino poljoprivredna djelatnost doprinosila privrednom blagostanju države, dok su obrtničke i trgovačke djelatnosti tretirane kao neplodne i neproduktivne, tj. štetne. No privredna politika Josipa II. nosila je u sebi i elemente merkantilizma, fiziokratizma i slobodne trgovine.⁸ Tako je vrlo utjecajni dvorski savjetnik Joseph von Sonnenfels (1733-1817) priznavao važnost poljoprivredne proizvodnje, no istovremeno su manufakture bile značajne za unapređivanje djelatnosti, povećanje sredstava potrebnih za uzdržavanje i rast stanovništva, blagostanje unutar države, te za njezinu vanjsku sigurnost i ugled. Korist novčanog prometa je bila u povećanju količine novca u opticaju vezanu za brzinu njegovog okretanja. Sve što je kočilo tu cirkulaciju i ograničavalo djelatnost bilo je zato štetno za stanovništvo i državu.⁹

U Vojnoj krajini se, međutim, već odavno najveća važnost pripisivala poljoprivredi (naravno, u granicama vojnih zahtjeva) pa je vojna vlast u ovo doba još više kritizirala postojeće vojne komunitete. Smatrala je da nisu odgovarali svojoj merkantilističkoj namjeni. Tako je npr. Varaždinska generalkomanda izjavila da su se proglašavala komunitetima i ona mjesta gdje je "životarilo nekoliko (...) trgovaca i skoro toliko postolara i krojača".¹⁰ Bez sumnje, većina tih krajiških gradova nije funkcionirala kako je bilo predviđeno, ali za to su uglavnom bili krivi njihovi najveći protivnici - vojne vlasti. One su se od samog početka trudile da što više smanje građansku samostalnost, pa je time spriječen slobodni razvoj obrtničke i trgovačke djelatnosti. Josip II. je 1775. godine, po drugi put, pohodio hrvatske krajeve. Iz te godine je sačuvan njegov putopis (pisan po diktatu) u kojem je zabilježeno niz kraćih osvrti koji su svjedočili o teškim prilikama u Hrvatskoj krajini, uz često naglašavanje stanja siromašnih krajišnika. Tako je npr. za gospički kraj zapaženo: "U ovom cijelom kraju siromaštvo i nevolje se mogu naći na najvišem stupnju, zato što cijela sela prosjače i jer se

⁷ Hietzinger, Carl. B., *Statistik der Militärgrenze, II.* (Beč 1820.) 403.

Schwicker, *Militärgrenze*, 207.

Vaniček, Franz, *Specialgeschichte der österreichischen Militärgrenze, II.* (Beč 1875.), 73, 295, i III. 31, 32.

⁸ Jäger, Albert, *Kaiser Joseph II und Leopold II.* (Beč 1869.) 58., 59.

⁹ Sonnenfels, Joseph von, *Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanz.* (Beč 1787.) Vol. II., čl. 109., 110., 297., 298. i 313.

¹⁰ "ein paar kümmerlich existierende Handelsleute und ungefähr so viele Schuster und Schneider (...)": Schwicker, *Militärgrenze*, 216.

rastrojeno prikazuju zbog loše hrane jedno izgledajući".¹¹ Uz ostalo, car je primijetio da obrtnička djelatnost nije bila dovoljno razvijena, nedostajala je roba za kupnju a osim toga su se krajišnici tužili na oskudicu novca.¹² Nezadovoljan svim tim uvjetima, Josip II. je odlučio da ponovno promijeni sustav Vojne krajine. Sredinom veljače 1787. izašao je Kantonski zakon (*Cantonsregulativ*), koji je odvojio pukovnicu, kao isključivo vojnu i taktičku jedinicu, od kantona kao upravnog i teritorijalnog područja. Oficirski kadar pukovnije se ubuduće trebao baviti samo vojnim odnosima krajiškog sustava, dok su upravni oficiri i podoficiri kantona obavljali civilne poslove. Zagovornici novog uređenja smatrali su da će poljoprivredna djelatnost bolje napredovati pod budnim okom specijaliziranog kantonskog upravnika. Iste godine su vojne vlasti odlučile ukinuti većinu nerentabilnih komuniteta, te su oni vraćeni u nadležnost pukovnije. Ostali su samo Karlobag, Senj, Petrinja, Kostajnica, Bjelovar, Ivanić-Grad, Brod, Zemun, Karlovci i Petrovaradin. Novi Zakon o komunitetima je u početku vrijedio samo za slavonske vojne komunitete, da bi se uskoro počeo primjenjivati i na hrvatske, ali s određenim korekcijama. Koliko je uređenje Vojne krajine putem kantona predstavljalo korak naprijed zbog razdvajanja vojnih od civilnih nadležnosti, toliko je nova organizacija komuniteta značila korak natrag, jer se njom samo povećao utjecaj vojnih vlasti koje su gušile svaki slobodniji razvoj.

Osnovni smisao postojanja vojnih komuniteta je po spomenutom novom Zakonu bio: "da stalež trgovaca i obrtnika otkupi te preradi zemaljske proizvode i time krajišnicima omogućiti prodaju svojih gospodarskih proizvoda te kupovinu onih potrepština koje nisu izradene na selu".¹³ Što se tiče povlastica, navedeni Zakon ih je predviđao šest. Prvo, komuniteti su trebali dati vojnike samo u slučaju izvanredne ratne opasnosti. Drugo, magistrat je upravljao komunitetom kao prvostepeni sud. Treće, teritorij komuniteta smatrao se njegovim vlasništvom, kojim je mogao slobodno raspolagati. No zemlja se smjela davati samo građanima i krajišnicima, ali nikako ne strancima. Četvrto, stanovnici komuniteta su bili oslobođeni vlastelinske rabote, ali su morali, umjesto toga, obavljati "zajedničke poslove" u naturi (12 dana po osobi i 4 dana po teglećoj životinji) ili supstituirati tu obvezu za određen iznos u novcu (2 forinte po osobi i 40 krajcera po teglećoj životinji). Peto, oni su, osim toga, trebali osigurati zapregu i omogućiti ukonačenje prema postojećim propisima. Šesto, stanovnici su trebali biti tretirani kao ostali građani Civilne Hrvatske.¹⁴

¹¹ "Diese ganze Gegend her ist die Armut und Noth auf den höchsten Grad anzutreffen, da ganze Dörfer betteln, und zerrisen, ja vor schlechter Nahrung elend aussehend sich darstellen": Erceg, Ivan, Dnevnik Josipa II. o prilikama u Hrvatskoj i na Jadranskoj obali god. 1775., *Starine* 53, (Zagreb 1966.) 247.

¹² Isto, 231.

¹³ "dass durch den Handlungs- und Professionisten-Stand die Landes-Producten erkauf, verarbeitet, und hiedurch dem Militär-Gränzer die Gelegenheit zum Absatz seiner Wirthschafts-Ereignisse, und zum Erkauf der in dem offenen Land nicht verfertigt werdenden Bedürfnissen verschaffet werden": AHZ., 430. Slavonska generalkomanda, kut. 23., inv. br. 1788-12-440, Regulativ für die Militär-Communitaten Semlin, Carlowitz und Peterwardein, 1.

¹⁴ Isto, 1-3.

Vojni komunitet je spadao direktno pod generalkomandu, koja je imenovala brigadira kao svog stalnog povjerenika. On je nadzirao magistrat, koji su činili gradonačelnik, četiri savjetnika s pravom glasanja i jedan kancelista koji je vodio urudžbeni zapisnik. Gradonačelnika je imenovala vojna vlast a novi su propisi određivali da on bude oficir. Tako su većinu gradonačelnika sačinjavali penzionirani kapetani, no, s vremena na vrijeme, bilo je i građana. Glavna kvalifikacija za ovu funkciju bila je poznavanje uprave, prava i gospodarskih poslova. Savjetnici su mu permanentno, zborom i tvorom, trebali biti od pomoći. Od dva mjesta predviđena za savjetnike jedno je pripalo gradskom tužitelju a drugo gradskom pisaru. Ako u redovima oficira za ostala dva mjesta nije bilo osobe potrebnih kvalifikacija, u obzir su dolazili građani iz građanskog odbora. Tom prilikom bi brigadir, u suradnji s magistratom, predložio po tri kandidata za svako slobodno mjesto, a građanski odbor je pristupio daljnjem izboru. Vojne vlasti bi potom potvrdile taj izbor. Gradonačelnik i savjetnici s vojnim činom mogli su vršiti svoju dužnost doživotno, a građanski savjetnici samo tri godine. Gradski tužitelj se bavio pravosuđem pa je stoga trebao biti diplomirani pravnik s odgovarajućom pravničkom praksom. Osim toga je morao vladati aritmetikom, te osnovama uprave i privrede. Zajedno s gradonačelnikom bio je najodgovorniji za funkcioniranje komunitetskih poslova i vođenje gradskih zapisnika. Gradski pisar je trebao imati iste kvalifikacije kao tužitelj, kako bi ga uvijek mogao zamijeniti. On se, međutim, više bavio inventurama nego istražnim postupcima ili sudskim sporovima. Vodio je zapisnike savjeta i sirotišta te račune šticećenika. Kancelist je, također, trebao poznavati osnovne računanja, uprave i privrednih poslova. Magistrat je predlagao generalkomandi kandidate za niže činovnike gradske uprave, kao što su bili policijski i gospodarski upravitelj, liječnici itd. Kod postavljanja gradskih pandura, dimnjačara i slično, magistrat nije trebao odobrenje generalkomande. Policijski i gospodarski upravitelj (*Polizey- und Wirthschafts-Verwalter*) vršio je direktni nadzor nad stanovništvom komuniteta. Tako je, između ostalog, kontrolirao mjere i utege, upravne i druge zgrade u gradu. Zbog velike količine upravnih spisa koje je on morao sređivati (popis stanovništva, zemljišni zapisnik, zapisnik putovnica, zapisnik dozvola za vjenčanje, zapisnik služinčadi, zapisnik rabote, zapisnik pismenih molbi itd.), dobio je jednog policijskog i gospodarskog pomoćnika. Njih dvojica, kao ni najviši gradski činovnici, nisu smjeli stjecati nekretnine za vlastito dobro.¹⁵

Građanski odbor se sastojao od 12 građana koje su birali brigadir i magistrat. Reizbor je bio svake treće godine. Članovi odbora trebali su imati određene kvalifikacije i prema njima su bili birani. Pekari i mesari nisu mogli biti njegovi članovi "zbog raznoraznih razloga" (u zakonu na žalost nema daljnjeg objašnjenja). Odbor je spadao direktno pod nadležnost magistrata a sazivan je na temelju službenih predmeta. Odbornici nisu dobivali plaću, ali su zato bili oslobođeni novčane odštete za rabotu i dužnosti noćne straže i patrole. Stanovnici vojnih komuniteta mogle su biti vojne, civilne ili crkvene osobe. Vojno stanovništvo sastojalo

¹⁵ Isto, 3-15.

se od oficira, podoficira i krajišnika. Civilno stanovništvo obuhvaćalo je građane i tzv. porezne obveznike (*Kontribuenten*), dok su se crkvene osobe, osim unutarne hijerarhije, razlikovale i po vjeri. Građaninom je mogao postati svatko tko je zadovoljavao određene kriterije vezane za materijalno stanje, stručnost u obavljanju svog posla itd. Sve to propisano je zakonom koji je, između ostalog, sadržavao i propis po kojem osoba koja podnosi zahtjev mora biti "čestit i sreden čovjek (...); koji voli rad i privredu a koji se ne odaje pijanstvu, igrama i drugim neurednostima (...)".¹⁶ Samo građani su mogli postati članovi građanskog odbora te su tako imali mogućnost da dospiju na visoke funkcije u gradskoj upravi. Osim toga, mogli su platiti otkupninu za rabotu i nije ih se smjelo osuditi na tjelesne kazne, već samo uputiti u gradski zatvor. Porezni obveznici su sačinjavali ostali dio civilnog stanovništva. To su bili siromašniji obrtnici, trgovci, nadničari i drugi.¹⁷

Prvostepeni sudovi u Vojnoj krajini bili su tzv. delegirani sud (*Judicium delegatum*), gradski sud i pukovnijski sud. Drugostepene sudove su sačinjavali Apelacioni sudovi u Zagrebu i Petrovaradinu, koji su kasnije ujedinjeni, te Opći vojni apelacioni sud (*Allgemeines Militär Appellations-Gericht*) u Beču. Trećestepeni ili vrhovni sud bio je Pravni odsjek (*Justizabtheilung*) Dvorskog ratnog vijeća, također u Beču. Pod Delegirani sud spadali su: generali, štapski i viši oficiri (penzionirani ili još uvijek u aktivnoj službi), činovnici zemaljskih vlasti, crkvene osobe izvan vojnog komuniteta, komunitet *in corpore*, žene, djeca i služinčad spomenutih visokih oficira, činovnika i klera (samo ukoliko zbog nekih okolnosti nisu spadali pod nadležnost drugih sudova), žene i djeca služinčadi, turski podanici *active et passive*, te državna blagajna kao tužitelj ili tuženi. Pod gradski sud su spadali: građani, ostali stanovnici koji nisu obuhvaćeni *Judicium delegatumom* ni pukovnijskom upravom i turski domoroci koji se nalaze u komunitetu i koji su položili zakletvu vjernosti. Svi ostali stanovnici pukovnije bili su obuhvaćeni pukovnijskim sudom.

Krivični zakoni razlikovali su obične zločine (*gemeine Verbrechen*) od posebnih vojnih zločina (*eigene Militärverbrechen*).¹⁸ Za obične zločine, kao što su npr. veleizdaja, krađa, ubojstvo, bogohuljenje i slično, mogli su biti okrivljeni svi državljani, dok su za posebne vojne zločine, npr. insubordinacija, dezerterstvo i vojna pobuna, odgovarali samo vojnici. Gradski sud je mogao pojedincima suditi i po krivičnom zakonu, ali samo onda kada kazna nije bila veća od 25 batina ili tri mjeseca zatvora. Njega su sačinjavali gradonačelnik, gradski tužitelj i tri sudska prisjednika a on bi zasjedao dva puta tjedno pod predsjedavanjem gradonačelnika. Za pravovaljanu odluku bila je potrebna većina glasova. Kazna se mogla

¹⁶ "ein redlicher und ruhiger Mann (...); Arbeit und Wirthschaft lieben, und dem Saufen, Spielen und andern Ausschweifungen nicht ergeben (...)": Isto, 15, 16, 29 i 30.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto, 31-61.

Stopfer, Mathias, *Lehrbuch über den Geschäftsstyl und das amtliche Verfahren in der Militär-Grenze* (Graz 1840.) 215.

odrediti samo po pravnoj presudi (*rechtlisches Erkenntniss*) ili ratnom pravu (*Kriegsrecht*). Prijestupi koje su napravile osobe do čina narednika, kao i oni prijestupi za koje kazna nije bila teža od 75 batina ili 6 trčanja kroz šibe, suđeni su po pravnoj presudi. Oficirima i činovnicima, kao i osobama za čije prijestupe je bila predviđena teža kazna, suđilo se po ratnom pravu. Čak i najteže tjelesne kazne propisane ratnim pravom (do 10 trčanja kroz šibe) mogle su biti izvršene bez pardona. Samo kada je okrivljenik bio osuđen na robiju ili smrtnu kaznu, te ako je imao najviši oficirski čin, apelacioni sud bi preuzeo slučaj. Jedino on je naime imao pravo kazne i pomilovanja (*Straf- und Begnadigungsrecht*).¹⁹

Prihodi vojnih komuniteta dijelili su se na redovne i izvanredne. U prvu kategoriju su spadali porez na zemljište, obrtnoposlovni porez, trgovački porez, glavarina ili zaštitni porez, otkup desetine od vina, otkup rabote, te zakupnine od, npr. ribolova, javnih zgrada, trgovine drvom, prava točenja itd. Drugu kategoriju sačinjavale su između ostalog različite maltarine, takse na građansko pravo i sudske takse. Iznos ovih davanja magistrat je odredio u posebnom nacrtu o dužnostima (*Schuldigkeits-Entwurf*). Svakog tromjesečja bi slijedilo prikupljanje te unosenje iznosa u zapisniku za poreze. Cjelokupna suma svakog kvartala bi se potom prenosila u komunitetsku blagajnu, uz precizne napomene u zapisnicima komunitetskih prihoda. Treba napomenuti da novci šticećenika, ostavština, bolnica i cehova nisu bili uključeni u tu blagajnu, nego se o njima vodila posebna evidencija. Novčana sredstva u komunitetskoj blagajni koristila su se za financiranje izdataka vojnog komuniteta, a jedan dio bi svakog kvartala, kao kontribucija (*k.k. Contributions-Quantum*) odlazio u vojnu blagajnu.

Visinu te kontribucije odredila bi svake druge godine posebna komisija za popisivanje pod nadzorom brigadira.²⁰

Vojna vlast pristupila je formiranju vojnih komuniteta u Krajini da bi time djelovala na razvitak sredina s intenzivnom tržišnom privredom. Iako vlasti, sigurno, nije nedostajalo dobre volje za stimuliranje trgovine i obrta, ipak nije ostavljeno dovoljno slobodnog prostora za brzi razvoj. Propisima su, zapravo, bile sužene mogućnosti za proširenje i dinamiku slobodno-tržišnog djelovanja. Gradska uprava je bila samo produžena ruka vojnih vlasti. Iako je vojni element bio samo manjinski dio stanovništva krajiških gradova, za sebe je zadržao odlučujuću upravnu moć. Tek 1850. godine došlo je do promjene objavljivanjem Gradskog reda (*Stadtordnung*) kojim su bili regulirani slobodni (mada još ograničeno slobodni) izbori za gradski magistrat.

¹⁹ Hietzinger, *Statistik*, III, 386-391.

Stopfer, *Lehrbuch über die Statistik der Militär-Grenze des österreichischen Kaiserthums*, (Graz 1840) 215.

Vaniček, *Specialgeschichte*, III, 34, 35, 42 i 43.

²⁰ AHZ, 430., 1788-12-440, 'Regulativ', 114-129.

Zusammenfassung

DIE ENTSTEHUNG UND DIE ORGANISATION DER MILITÄRKOMMUNEN 1748 BIS 1850

Mitte 18. Jh. began die Militärmacht unter dem Einfluss der maria-therezianischen Kameralistik Militärkommunen in der Militärgrenze zu formieren, um Plätze mit intensiver Wirtschaft anzuregen. Obwohl der Regierung nicht an guten Willen zur Stimulierung des Handels und des Gewerbes fehlte, trotzdem blieb nicht viel Freiheit für eine schnellere Entwicklung. Durch verschiedene Vorschriften waren eigentlich die Möglichkeiten für eine Erweiterung und eine dynamische, freie Handelsfähigkeit begrenzt.

Übersetzung Deana Kovačec